

TRANSLATAR I TRANSFERIR
LA TRANSMISSIÓ DELS TEXTOS I EL SABER (1200-1500)

Primer col·loqui internacional
del Grup Narpan «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana»
(UAB, UB, UdG)

22 i 23 novembre de 2007

RESUMS

Anna Alberni, «La llengua poètica entre els trobadors i Ausiàs March»

Prenent com a banc de dades l'obra dels poetes premarquians, copiada en massa al *Cançoner Vega-Aguiló*, aquesta comunicació es proposa analitzar els mecanismes lingüístics a través dels quals els poetes catalans de la transició entre el segle XIV i el XV creen una fraseologia particular que els és pròpia i comuna. Com que l'anàlisi parteix d'una transcripció paleogràfica íntegra del manuscrit, es farà especial atenció al paper del copista com a editor i recodificador del text. Al cap i a la fi, és en aquest procés de còpia dut a terme per una mà de principis del segle XV que s'executa l'apropiació d'un gruix molt considerable de la tradició poètica occitanocatalana anterior, no tan sols en l'establiment d'un cànon literari i cultural, sinó també, i sobretot, en la forma mateixa del text: en l'acte aparentment mecànic de la còpia es congrien els hàbits gràfics, els criteris de còmput sil·làbic i de distinció de hiatus i sinalefes que, a la llarga, contribuiran a consolidar determinats estilemes i arquitectures sintàctiques recurrents en la llengua poètica fins a Ausiàs March i la seva escola.

Carmen Caballero, «Las lenguas científicas de las comunidades judías catalanas»

La segunda mitad del siglo XII supone un punto de inflexión en la forma en que los judíos del occidente cristiano adquieren conocimiento científico y lo ponen en circulación. A partir de esta fecha, el hebreo comienza a ser considerado un vehículo de transmisión adecuado para el discurso científico. Sin embargo, ya en los primeros textos científicos hebreos, es posible detectar la huella de la lengua materna de los judíos, que no es el hebreo sino la del territorio que habitan. Este es el caso de catalán, lengua de un buen número de los autores, traductores y copistas judíos que participan en los procesos de producción y difusión científica. Su impacto es quizá más evidente en el gran

número de voces aljamiadas catalanas (esto es, catalán con grafía hebrea) que descubrimos en los textos científicos hebreos. Sin embargo, también es evidente en la influencia de la gramática y la morfología catalanas. A partir del siglo XIV se traducen del catalán algunas obras médicas y científicas, a la vez que algunas obras hebreas son traducidas al catalán.

Esta comunicación pretende abordar de forma preliminar el estudio de las distintas formas en que la lengua vernácula/materna de las comunidades judías catalanas atraviesa y condiciona su consumo y producción de ciencia durante la edad media. También de forma preliminar, analizará sucintamente las similitudes y diferencias con las estrategias de producción y difusión científica que se desarrollaron en el seno de las comunidades judías castellanas.

Miriam Cabré - Sadurní Martí - Marina Navàs, «Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle XIV: poetes, corts i cançoners»

Les compilacions trescentistes de poetes occitanocatalans encara esperen un estudi històric que proporcioni pistes interpretatives per a un període (la primera meitat del segle XIV) que presenta moltes llacunes i que, d'altra banda, és fonamental per entendre la lírica catalana posterior. Aquesta comunicació mirarà d'aplegar les dades documentals conegudes sobre aquests poetes, i les corts i els senyors amb els quals es relacionen, per tal d'oferir un primer mapa de referència sobre els nuclis de producció i de circulació de la poesia occitanocatalana del Trescents. Aquest punt de vista implica aprofundir en l'estudi dels cançoners (especialment el Cançoner Gil i el Registre Cornet) i la seva tria de poetes (especialment en casos com Ramon de Cornet o Joan de Castellnou), comporta fixar la seva relació amb la noblesa catalana i occitana del moment, i duu inevitablement a revaluar un concepte com el d'Escola Tolosana i el seu paper en la tradició lírica occitanocatalana.

Maria Careri , «Copisti di testi romanzi ed ecdotica»

In questa relazione vorrei provare a verificare in diverse tradizioni manoscritte romanze (epica francese, lirica provenzale, narrativa breve francese, lirica italiana ecc.) alcuni "luoghi comuni" della teoria ecdotica (ad es. editio variorum, variante marginale, contaminazione, errore paleografico) con l'obiettivo di discutere e problematizzare l'idea troppo «globalizzante» di copista utilizzata dagli editori, che spesso non tiene conto della realtà storico culturale dei mss. utilizzati in sede di ricostruzione dei testi.

Più semplicemente manoscritti e copisti sono molto diversi tra di loro e la tipologia degli errori e delle varianti è fortemente influenzata dalle condizioni di copia (personale, in serie, in scriptorium ecc.) mentre invece le regole dell'ecdotica sono molto «generali» e sono mutate da quelle create per la ricostruzione dei classici latini che presentano delle condizioni di trascrizione molto più regolari.

Lluís Cifuentes, «Estratègies de transició: pobres i versos en la transmissió extraacadèmica del saber a l'Europa llatina baixmedieval»

L'estudiós dels textos científics i tècnics, en particular els escrits en o traduïts al català, queda sorprès davant d'una sèrie de textos que no foren escrits originalment en vulgar, però que, ja en la llengua original, anaven adreçats a un públic molt semblant al que tindrien aquestes i altres obres baixmedievales en vulgar, i davant de textos en vulgar que se servien d'una forma, en principi pròpia de la literatura i aliena a les obres científiques, el vers, o directament d'un gènere literari, la novel·la. Els primers van

adreçats a uns misteriosos i generalment mal identificats «pobres». Els segons, en alguns casos són obres no específicament «científiques», o que no foren concebudes com a tals, però sí amb argument «científic», sí amb una intencionalitat que va més enllà d'aquella forma i d'aquell gènere en els quals es concretaren; d'altres vegades, contra el que s'ha suposat, sí que són obres «científiques», tot i estar disposades sota aquella disfressa, que sovint han estat ignorades, si no menystingudes, pels historiadors de la ciència i vistes com a estranyes, amb una certa incomoditat, pels historiadors de la literatura. Obres que, en definitiva se situen en el camp de les transicions (entre llengües, entre públics, entre àrees), unes transicions que semblen pròpies dels moments inicials, fins i tot els immediatament previs, de la difusió d'aquests coneixements també en llengua vulgar (habitual a partir de les últimes dècades del segle XIII), tot i l'existència més tardana d'uns epígons sobretot en una àrea molt concreta com fou l'alquímia. Aquesta comunicació proposa subratllar la importància d'aquestes obres per a l'estudi del procés de transmissió del saber en llengua vulgar a l'occident llatí medieval.

Claudio Galderisi, «Translations médiévales : cinq siècles de traductions en français (X^e - XVe siècle)»

«Translations médiévales : cinq siècles de traductions en français (X^e-XVe siècle)» est un corpus bibliographique et analytique des traductions dans les langues françaises du moyen âge (oïl, oc, anglo-normand, franco-vénitien, gascon). Le projet TRANSMEDIE recensera, rassemblera, ordonnera et interprétera les informations bibliographiques sur les œuvres historiques, philosophiques, littéraires, théologiques et scientifiques traduites en français entre le Xe et le XVe siècle, afin d'offrir un répertoire exhaustif des textes traduits, de leurs traducteurs, de leurs sources, de leurs traditions textuelles, de leurs commanditaires et de leurs horizons de réception. Tous les domaines de la civilisation antique et médiévale seront retenus : histoire, théologie, littérature, langue, philosophie, médecine, didactique, astronomie. Seront retenues toutes les traductions en français (oïl, occitan, gascon, franco-italien, anglo-normand, etc.), y compris les traductions partielles ou les fragments insérés dans d'autres textes. Les adaptations et les textes se réclamant d'originaux perdus ou jamais attestés feront l'objet de notices plus synthétiques. Les remaniements ou les réécritures de traductions plus anciennes seront aussi recensés dans la fiche principale, en tant que versions de la traduction.

Montserrat Galí, «De mossèn Avinyó a Lluís d'Avinyó, uixer del príncep de Viana»

Entre els autors del regnat de Joan II, hem de situar un poeta anomenat «mossèn Avinyó» en la rúbrica de les seves composicions. Es tracta d'un autor que escriu tant en català com en castellà. La seva obra es recull en dos testimonis: el Cançoner de París (ms. J), que conté deu dels seus poemes en català i el Cançoner de Vindel (ms. T, en la tradició castellana ms. NH2), que conté els seus vuit poemes en castellà i quatre en català.

Fins ara no teníem massa indicis per a perfilar la seva personalitat. La tasca d'arxiu ens ha permès, però, establir una hipòtesi que ens porta a identificar-lo amb Lluís d'Avinyó, que hauria viscut entre Vilafranca i Tarragona entre els anys 1420 i 1479, aproximadament, el mateix Lluís d'Avinyó uixer de la cort del príncep de Viana que el 1461 és investit cavaller. El 1463, en plena guerra civil, documentem un «mossèn

Avinyó» que fa d'intermediari entre l'arquebisbe Pere d'Urrea i Joan II; amb tota probabilitat es tracta de Lluís d'Avinyó.

Les dades que es desprenen de la seva obra s'avenen amb el cavaller esmentat, especialment amb l'obra transmesa pel *Cancionero de Vindel*. Es tracta d'un personatge tarragoní que va viure bé els estralls de la pesta bé la guerra civil en aquest lloc, que era proper a alguns personatges de la noblesa lligats al rei (els Cardona-Anglesola), que intercanviava impressions amb familiars de Joan II a través de la poesia (amb mossèn Crespa), i que sovint emprava termes i conceptes notòriament propers a Pere Torroella. El mateix cançoner recull obres d'altres poetes de Joan II i de Pere Torroella, un poeta que, com Avinyó, havia experimentat el viratge polític cap al rei, i amb qui el nostre autor sovint mostra proximitat literària en els motius i termes emprats.

Encara, recollim altres dades en les cròniques del moment que mencionen un cavaller de nom Lluís d'Avinyó que hauria estat historiador, i que contribueixen a mostrar la seva proximitat a la cort de Joan II i la seva participació en els cercles literaris de l'època.

Lino Leonardi, «Le origini della poesia verticale»

Almeno a partire dalle avanguardie novecentesche, dopo la rottura con le forme canoniche del verso e della strofa, a distinguere lo statuto della poesia da quello della prosa è rimasta essenzialmente la disposizione del testo sulla pagina. Tale statuto grafico specifico della poesia non è affatto la norma in epoca medievale, quando la trasmissione dei testi lirici prevede un trattamento per gran parte analogo a quello dei testi in prosa. In che misura questa uniformità di trasmissione corrisponde a una omogeneità ontologica? e dove, quando e perché prende forma una rappresentazione diversa, verticale, del verso e della strofa? A queste domande si è già in parte offerta una risposta, ma un approfondimento non pare inopportuno.

Marta Marfany, «La traducció catalana medieval de *La Belle Dame sans merci* d'Alain Chartier»

Alain Chartier, notari, diplomàtic i secretari al servei reial, escriptor de prestigi en llatí i en francès, és conegut sobretot pel poema de temàtica amorosa *La Belle Dame sans merci*, escrit l'any 1424, que va assolir un ressò extraordinari. Mostra de l'èxit que va tenir són, d'una banda, els quaranta-quatre manuscrits i les diverses edicions impreses que el conserven; de l'altra, el debat literari que va generar –una *querelle* formada per rèpliques, seqüeles i imitacions–; i, finalment, com a testimonis d'una àmplia difusió més enllà del seu domini lingüístic, les tres traduccions en vers del poema: Carlo del Nero el va traduir a l'italià, Richard Ros a l'anglès i Francesc Oliver al català.

La comunicació se centrarà en la versió catalana, anterior a 1457. Primer es descriurà a grans trets la traducció, que es caracteritza per l'acomodació del text a la tradició poètica pròpia, tant pel que fa a la mètrica (octaves decasil·làbiques) com pel que fa a la dicció. Així, tot i la literalitat volguda del traductor, aquests dos aspectes donen al text les característiques de la poesia catalana del segle XV. En segon lloc, s'exposaran algunes troballes importants fruit del rastreig de la tradició manuscrita francesa que ajuden a explicar determinades solucions de la traducció catalana. Considerar totes les variants dels manuscrits francesos permet, d'una banda, aclarir alguns punts foscos del text que eren considerats errors, i, de l'altra, establir els límits de la intervenció del traductor. Es plantejarà, doncs, la necessitat metodològica de conèixer tota la tradició manuscrita de l'original en l'estudi de qualsevol traducció medieval.

Raquel Parera, «La versió d'Andreu Febrer de la *Commedia* dantesca: recursos del traductor»

Andreu Febrer, en la seva faceta de poeta, demostra la coneixença dels trobadors provençals clàssics i de la seva llengua, així com de la poesia francesa i, en menys mesura, del Dante líric. El domini del francès i, especialment, de l'italià, es desprèn de les dades biogràfiques de Febrer, home de confiança de la monarquia catalanoaragonesa a Sicília durant molts anys. És natural suposar que, a l'hora d'acarar la traducció en vers d'un text de l'alçada de la *Commedia*, se servís de la seva experiència com a poeta i de la cultura literària que havia anat adquirint al llarg de la seva vida com a diplomàtic i cortesà al costat de monarques cèlebres pels seus interessos culturals, com Alfons el Magnànim.

L'objectiu de la comunicació és il·lustrar alguns dels recursos del traductor per mantenir-se fidel al sentit del text dantesc respectant-ne la forma original en *terzine*. Especialment es mostrarà el recurs a llengües no catalanes per tal de sostenir la rima.

Josep Pujol, «Trasllat i glossa: la versió catalana medieval de les *Heroides* d'Ovidi»

En la seva traducció de les *Heroides* (1390), Guillem Nicolau va servir-se de diversos materials acadèmics, parcialment procedents dels *Bursarii Ovidianorum* de Guillem d'Orléans (ca 1200): els *accessus* a cada epístola d'una banda, i diversos tipus de glossa interlinear i marginal. Les glosses marginals van servir a Nicolau per a l'elaboració de les seves pròpies glosses complementàries, que els manuscrits de la versió catalana no han conservat, però que han sobreviscut en el manuscrit únic de la versió castellana del text català. D'altra banda, la identificació d'una quantitat important de glosses gramaticals –generalment interlinears– permet aproximar-se a la traducció com a lectura literal, escolar, del text ovidià, i, en conseqüència, relativitzar el marge de llibertat del traductor en relació amb el seu model.

Peter Ricketts, «Texte et transmission: le cas du *Breviari d'amor* de Matfre Ermengaud»

Le *Breviari d'Amor*, œuvre encyclopédique en vers de la fin du XIIIe siècle, existe dans une tradition manuscrite très riche par rapport à d'autres textes littéraires occitans. Nous continuons à en découvrir des fragments, ce qui prouve qu'il était populaire, sans doute à cause de la combinaison d'idées et de thèmes réunis. Parmi ceux-ci, ce qui rend le *Breviari* individuel, ce sont les 7,500 vers qui terminent le texte, consacrés à l'amour entre homme et femme, qui se présentent sous forme de débat, et qui sont connus sous le titre raccourci, le «Perilhos tractat». Mais, en même temps, cette œuvre fut accueillie en Catalogne, où elle fleurit, mais sans doute pour d'autres raisons, car la tradition catalane se termine là où commence le «Perilhos tractat». Ce n'est pas tout: il existe un seul manuscrit d'une traduction du *Breviari* en castillan.

Le but de cette conférence sera d'examiner la tradition manuscrite des versions occitane et catalane, et de les comparer en tant qu'œuvres, faisant le point sur ce qui les réunit et ce qui les sépare, pour donner la démonstration des diverses routes que les témoignages nombreux de l'œuvre ont prises au cours de son développement, notamment dans le milieu courtois du Midi de la France.

Albert Soler - Lola Badia - Joan Santanach, «Sobre la llengua dels manuscrits lul·lians de primera generació de R. Llull»

Ja que no tenim autògrafs catalans de Llull, ens interessem d'antuvi per la llengua dels copistes dels manuscrits lul·lians de primera generació, aquells que van formar part dels plans de difusió que va desenvolupar el mateix Llull per a la seva obra. La comunicació revisarà les dades que ofereixen les quatre còpies que va dur a terme Guillem Pagès, anteriors a 1300 (*Llibre de contemplació* [Ambrosiana de Milà, A 268 inf. + D 549 Inf.], *Taula general* [Pública de Palma, 1103], *Art demostrativa* [Martinus-Bibliothek, Magúncia, 200h], *Començaments de medicina* [Dún Mhuire, Killiney B 45]), tenint en compte factors codicològics i condicionants de format librari. Un contrast d'aquestes dades amb les que proporcionen sis altres còdexs anteriors a 1300, però que no podem relacionar directament amb Llull (*Llibre de demostracions* [Munic, BS Hisp. 62 i Pública de Palma, 1021], *Llibre de Déu, Llibre de coneixença de Déu, Llibre de l'és de Déu* [Palma, Marquès de Vivot 5], *Llibre de contemplació* [Sapiència de Palma, F-143], *Arbre de filosofia d'amor, Cant de Ramon, Llibre del gentil* [Sapiència de Palma, F-129], *Llibre de proverbis* [Munic, BS Hisp. 59]), permetrà d'esbossar algunes conclusions que tinguin presents el plurilingüisme del programa de difusió de l'obra lul·liana i l'absoluta novetat de l'operació.

Xavier Renedo, «Anàlisi codicològica del ms. de Terç del Crestià que va pertànyer a Ramon Savall (ms. 1792-1793-1794 de la BNM)»

Anàlisi codicològica dels tres manuscrits del *Terç del Crestià* conservats a la Biblioteca Nacional de Madrid. La història de la seva accidentada transmissió manuscrita comença a finals del segle XIV, quan eren propietat de Ramon Savall. Continua amb la seva divisió en dos, poc abans de passar en mans dels jerònims de la Vall d'Hebron, i acaba en el segle XVI amb la divisió actual en tres volums.

Francisco J. Rodríguez Risquete, «El Cançoner de l'Ateneu»

L'estudi de l'estructura, les fonts i els poetes antologats al cançoner de l'Ateneu (ms. 1) permet resseguir les seves etapes de compilació, aïllar els amanuenses que van intervenir-hi i proposar llocs, anys i ambients per a cadascun dels seus estadis compositius. Alhora, la comparació entre el ms. i els altres grans cançoners miscel·lanis del s. XV català fa possible discriminar-ne les fonts comunes i els grans corrents de transmissió de la lírica catalana a les corts dels infants d'Aragó.

Jaume Torró, «La compilació del Cançoner de Saragossa»

Examen i reconstrucció dels fascicles i de les seccions del cançoner i proposta de datació. Aquest examen permet veure que l'estructura fascicular es correspon amb les seccions del cançoner i fins amb la decoració. Es féu una còpia elegant, ornamentada, amb grans marges i harmoniosa. Aquesta còpia regular permet reconstruir els fascicles incomplets, i veure que el cançoner s'obria amb la secció inicial d'Ausiàs March (poemes 1-8) i proposar que l'antígraf d'Ausiàs March de la primera secció del cançoner havia d'ésser molt proper al dels cançoners F i N de March. El cançoner de Saragossa és l'única compilació de poesia en català de taller que conservem, i la seva disposició dels textos en la pàgina és molt diferent de la dels altres cançoners miscel·lanis del seu temps i això la fa una còpia especialment interessant per conèixer les característiques d'un cançoner de taller. D'altra banda, conté poetes i textos que el

relacionen amb el cercle del príncep de Viana i que permeten una datació ajustada de la còpia.

Ilaria Zamuner Candiani, «Un nuovo testimone della Chirurgia di Ruggero Frugardo in lingua occitanica (Siviglia, Biblioteca Capitular y Colombina, 5-5-20)»

A differenza di altre aree linguistiche, il patrimonio scientifico dell'ambito occitanico risulta ancora poco studiato. L'unico repertorio a nostra disposizione resta a tutt'oggi la *Bibliographie des manuscrits littéraires en ancien provençal* di Clovis Brunel (1935, 1973²), che in ogni caso riserva uno spazio piuttosto ridotto ai testi «non letterari». E, nonostante le valide (ma ancora insufficienti) ricerche di studiosi italiani e stranieri dell'ultimo ventennio, molto rimane ancora da fare in quest'ambito.

L'assenza di un quadro compiuto di riferimento, che individui testi e testimoni, non permette soprattutto 1) di dare una risposta ad alcuni interrogativi: chi erano gli autori, chi i destinatari, quali gli ambienti di diffusione e ricezione e quali le fonti; 2) di affrontare con un certo margine di sicurezza le edizioni critiche dei testi inediti; ed infine 3) di realizzare in futuro un glossario che vada ad arricchire il repertorio lessicale attualmente noto della lingua occitanica.

La presente ricerca, se per ovvi motivi non ha l'ambizione di risolvere il problema scientifico appena esposto, per il quale ci si dovrà inevitabilmente giovare di un lavoro d'équipe, tuttavia si prefigge lo scopo sia, da un lato, di fornire nuovi aggiornamenti sulla *Chirurgia* in volgare di Ruggero da Parma (in particolare in relazione al recente rinvenimento di un nuovo testimone della *Chirurgia* in occitanico), sia anche, da un altro lato, di inserire tale tassello all'interno di un quadro storico-culturale di riferimento, evitando, fin dove possibile, il rischio di limitare il discorso al «fatto letterario» in sé. Verranno dunque analizzati la lingua del ms. di Siviglia in rapporto con il resto della tradizione manoscritta occitanica della *Chirurgia* (Bologna, B. Universitaria, 2836 e Basilea, Universitätsbibliothek, D II 11), e il rapporto tra la versione in prosa contenuta nel ms. di Siviglia rispetto alla versione contenuta nel codice di Basilea (il ms. di Bologna trasmette invece la traduzione della *Chirurgia* in versi ad opera di Raimon d'Avignon), per giungere in conclusione all'identificazione dell'ambiente – anzi degli ambienti – di ricezione e riuso di questo testo nelle diverse versioni (e redazioni).